MÁTHÉ ÁRON
elnökhelyettes
Nemzeti Emlékezet Bizottsága
National Commemorative Committee, Hungary

ORCID: 0009-0002-1435-6852
e-mail: mathe.aron@gmail.com

A BOLSEVIZMUS KÉT ARCA

THE TWO FACES OF BOLSHEVISM

ABSTRACT

This study aims to demonstrate that the major totalitarian ideologies of the twentieth century—communism and national socialism—should not be viewed as entirely distinct political formations, but rather as systems sharing common roots, structural logic, and functional similarities. The central thesis of the study is that the Hungarian Arrow Cross movement not only self-identified as a "workers' party," but also exhibited numerous ideological overlaps with Marxist revolutionary thought. The study places particular emphasis on the political and rhetorical tools that enabled both ideologies to evolve into mass movements, including leader-centered authority, enemy construction, aspirations for total social transformation, and the escalation of political violence.

The paper analyzes the role of the communist interpretation of "fascism," focusing especially on the framework established by the 13th Plenum of the Comintern and Georgi Dimitrov's popular front strategy. This interpretive model served not only to broaden the communists' political maneuverability, but also to legitimize Soviet ideological expansion. Drawing on the canonical theories of totalitarianism the study investigates the theoretical and practical parallels between the two ideological systems. Within the context of Hungarian memory politics, the study highlights how the overlapping features of the arrow cross and the communist regimes were deliberately concealed, particularly during the post-1945 Sovietization of public discourse.

The conclusion asserts that national socialism and communism are not merely historical adversaries, but mutually reinforcing, interrelated systems shaped by the same totalitarian logic. Both represent divergent yet interconnected manifestations of revolutionary radicalism within modern mass politics, and their comparative analysis is essential for understanding the ideological architecture of twentieth-century authoritarian regimes.

Keynotes: ideological parallels, bolshevism, fascism, historical memory, totalitarianism

Kulcsszavak: ideológiai párhuzamok, bolsevizmus, fasizmus, történeti emlékezet, totalitarizmus

A magyar történeti közbeszédben csak a rendszerváltást követően bukkant fel újra a tény, hogy a magyarországi nemzetiszocialisták, tehát a nyilaskeresztesek nemcsak, hogy ugyanúgy „munkáspárt" voltak, mint a kommunisták, hanem még marxista gyökerekkel is rendelkeztek. Arról pedig szintén csak azokban az években lehetett elkezdeni beszélni, hogy mindennek nemzetközi háttere is volt.

A „munkáspárt" kifejezést azért tettem idézőjelbe, mivel sem a nemzetiszocialisták, sem pedig a kommunisták politikai programja nem az ipari munkások önszerveződéséről szólt valójában, hanem mindkét esetben egy-egy totális ideológiának az egész társadalomra való erőltetéséről. Amely ideológiák történetesen nagyon sok elemükben hasonlítottak egymásra, de csak egy pontban különböztek lényegesen: ez pedig a programszerűen, eszmei alapon is vallott antiszemitizmus megléte vagy hiánya volt – gondolhatjuk ma, a XX. század közepének borzalmas tapasztalatai után. Céljaik megvalósításához azonban ugyanolyan készségekkel rendelkező párttagokra, aktivistákra számítottak, és a választásokon is hasonló demagógiával dolgoztak.

Csakhogy a valóságban az első és legfontosabb különbség *„a misztikum"* és a történelem bevonása volt az ideológiába – szemben a magát tudományosnak hirdető, és a történelmet mint a kizsákmányolás történetét megbélyegző kommunizmussal szemben. Később azután a kommunista gyakorlatban is megtörtént a szükségszerű módosítás, és Sztálin alatt visszatértek a történelemhez, és a misztikát megpróbálták a tudományos-fantasztikus elemekkel helyettesíteni.

A mára áttekinthetetlenné vált marxista kánonban természetesen tagadják a „fasizmus" gyűjtőszóval jelölt mozgalmak, pártok „forradalmi" mivoltát, és „reakciós" bélyeggel látják el. Mindezt hosszasan tárgyalni nincs értelme, mindössze érdemes hivatkozni arra, hogy sem a marxi-, sem pedig a lenini életműben nem szerepelt a „fasizmus" – az utóbbiban említésszinten csak azután jelent meg, hogy felbukkant ez a jelenség – így követőik nem is igazán tudtak mit kezdeni azzal, s nem is illett bele teleologikus, sőt, eszkatologikus történelemképükbe. E történelemkép szerint a világ a lényeget tekintve egyenesen halad a proletárforradalom, majd ezt követően a kommunizmus megvalósítása felé. Így az Olaszországban megjelenő új mozgalmat nem tudták hova tenni. Végül a jelenség felbukkanása után mintegy másfél évtizeddel a Kommunista Internacionálé XIII. plénumán 1933-ban a következő definíciót adták a fasizmusnak: *„a finánctőke legreakciósabb, legsovinisztább, legagresszívebb csoportjainak nyílt, terrorista diktatúrája"*. A Munkásmozgalom-történeti Lexikonban a „fasizmus" címszónál még a következőket olvashatjuk: *„A fasizmusban a monopoltőkések legreakciósabb elemeinek az a törekvése jut kifejezésére, hogy uralmukat a demokrácia és a szocializmus*

erőinek előretörése ellen, a burzsoá demokrácia félreállításával, a szélsőséges diktatúra eszközeivel biztosítsák. Tömegbázisát … szociális demagógiával, hazug ígéretekkel teremti meg.”. [1]

Az értelmezés nagyon fontos volt, ugyanis burkolt üzenetet tartalmazott. Azt a burkolt üzenetet tartalmazta, hogy ha a tőkés, vállalkozó csoportoknak csak egy része törekszik fasizmusra, akkor a többiek akár a kommunistákkal is összefoghatnak. Ennek az értelmezésnek a gyakorlati politikai alkalmazását dolgozta ki a következő évben részletesen Georgi Dimitrov bulgár kommunista, a Komintern vezetője. Ennek a politikának az eredménye az úgynevezett népfront lett, amely Franciaországban egy széleskörű koalíciót jelentett a kommunisták részvételével, Spanyolországban pedig a polgárháborús „köztársasági” koalíciós kormányt, amelyet valójában a kommunisták irányítottak.

A szovjetek számára úgy tűnt, hogy a „fasizmus” rendkívül megkönnyíti a politikájukat. Először is, tagadhatták a nyilvánvaló valóságot, tudniillik, hogy amire ők a „fasizmus” gyűjtőfogalmát használják, az valójában „szocializmus”, mind nevében, mind elméletében, mind pedig gyakorlatában – csak éppen egy másfajta szocializmus. Másrészt lehetővé vált a kétpólusú világ felmutatása: az egyik oldalon a Haladás hívei, akik így vagy úgy, de egyetértenek a Szovjetunió politikájával; a másik oldalon pedig az a világ, amelynek végállomása szükségszerűen a fasizmus. A népfront így ettől kezdve azt jelentette, hogy egy központi kommunista mag körül további pártok, mozgalmak is helyet kaphatnak – tulajdonképpen a „népfront” az egyetlen lehetőség a „fasizmus” veszélyének elhárítására.

Csakhogy a kortársak számára mindez egyáltalán nem volt ilyen egyértelmű. Már ebben az időszakban megjelentek azok a publicisztikai vagy elméleti jellegű munkák, amelyek a kétfajta diktatúrát a „totalitarizmus” címkéje alatt együttvéve és összehasonlítva elemezték. Ezen munkák szerzői közül különösen is fontos volt az orosz-zsidó származású Waldemar Gurian. A bolsevikok elől emigrált Németországba, ahol katolizált, s a liberális katolicizmus egyik fő képviselője lett. Egy ideig Carl Schmitt, a XX. század egyik legnagyobb politikatudósának köréhez tartozott, majd amikor Schmitt a nácik felé kezdett tájékozódni, szembefordult vele. Gurian 1931-ban úgy határozta meg a szovjet rendszert, hogy az egy „teljhatalmú pártállam”, amelynek lényegében egy célja van: *„a bolsevik párt hatalmának érvényesítése”*.[2] Vagyis a hatalmon kívül nincs más cél.

Gurian művében azonban nem egyszerűen diktatúráról beszélt, hanem totális államról. Az utóbbi kifejezést egyébként először az olasz fasizmus alkotta meg: sistema totalitario. Gurian használta a „barna bolsevizmus” kifejezést is a német nemzetiszocialista rendszerre 1935-ben Bolschewismus als Weltgefahr című, immár svájci emigrációban kiadott könyvében.[3] Nem volt egyedül a totális államról alkotott elképezeléseivel. *„Waldemar Gurian 1934-ben leírta, hogy technológiai fölényük révén a németek valósították meg a bolsevizmus legtökéletesebb formáját. Thomas Mann Journaljában azt olvashatjuk, hogy az orosz kommunizmus a német nácizmus primitív változata. Simone Weil, Elie Halévy, André Gide írt a*

témáról. Jacques Bainville A diktátorok című könyvében egymás mellé helyezte Mussolinit, Hitlert és Sztálint. Ezután a tabu időszaka következett."[4]

A tabusítás a második világháború körülményei közepette nyilvánvalóan a Szovjetunióval kötött szövetségnek volt „köszönhető". Ezekben az években „Józsi bácsi" országát hellyel-közzel a demokrácia egyik másik formájának mutatták be…

A totális rendszerek elemzése a második világháborút követően ismét fellendült, a Szovjetunió jelentette külső-, és a kommunista mozgalmak által generált belső veszélyek közepette. Ennek a „hullámnak" a részeként alkotott Sigmund Neumann és Franz Borkenau is. *„A Neumannhoz hasonlóan Németországból Amerikába kivándorolt [Carl J.] Friedrich a lengyel származású Friedrich Brzezinskivel együtt állított össze az ötvenes években egy hat pontból álló ismérv jegyzéket, amely a totalitarizmus elmélethíveinek és ellenfeleinek a szemében egyaránt mérvadó volt. E jegyzék szerint a totalitarizmus jellemzője a kizárólagosság igényével fellépő ideológia, az egyetlen tömegpárt, a titkosrendőrség terrorista politikája, a tájékoztatási és a fegyverbirtoklási monopólium, valamint a központilag irányított gazdaság."*[5] Furcsa módon egyébként ennek a szellemi hullámnak az egyik „atyja" maga Carl Schmitt volt, aki különbséget tett kétféle diktatúra között: az egyiket, a Schmitt által „komisszárius diktatúrának" nevezett lehet „helyreállító" vagy „újrateremtő" diktatúrának nevezni – vagyis ahol újra megszületik a Rend, a norma – s a másik pedig a korlátozatlan, alkotmányellenes, forradalmi diktatúra lett volna. Ugyanennek a „hullámnak" szinte legismertebb teoretikusává az újbaloldali Hannah Arendt vált, aki „A totalitarizmus gyökerei" című munkájában adott egy átfogó megközelítést.[6]

A politikaitudományi- és filozófiai megközelítések után meg kell említeni a történeti feldolgozásokat is. Ernst Nolte német történész „A fasizmus korszaka" c. korszakalkotó művében[7] a következő definíciót adja az általa összefoglalóan fasizmusnak nevezett jelenségre: *„marxizmus nélkül nincs fasizmus, hogy a fasizmus egyszerre van távolabb a kommunizmustól és közelebb is hozzá, mint a liberális antikommunizmus, hogy a fasizmusban szükségszerűen megvan legalább a tendencia, mely radikális ideológia irányába mutat, hogy nem érdemes ott fasizmusról beszélni, ahol nem léteznek a „marxista" megfelelőjükkel összehasonlítható szervezetnek és propagandának legalább a kezdeményei."*[8] Vagyis, tulajdonképpen a jelenség egymás ellentétpárja, s szorosan összetartoznak. Kissé továbblépve mondhatjuk, hogy az egyik hozza létre a másikat.

A két eszme közötti összefüggések irodalmi megjelenítései közül mindössze kettőt szeretnék e helyütt megemlíteni Az első az amerikai Irwin Shaw – egyébként szintén orosz-zsidó hátterű író – Oroszlánkölykök (Young Lions) című, 1948-as könyve, amelynek egyik főhőse, a német (osztrák) Christian Diestl teljesen természetesnek tartja, hogy előbb kommunista, majd utána lelkes náci lett. Ez a főhős a krédóját a következőképpen fogalmazza meg: *„Egészen a múlt évig én kommunista voltam. Világ proletárjai, általános béke, mindenkinek szükséglete szerint, az értelem győzelme, testvériség […] Ostobaság! Európában az értelem sose fog*

elérni semmit. […] És a végén, ha már rendben lesznek a dolgok, majd úgyis abbahagyjuk, amit maga »hazugságnak és gyilkolásnak« nevez. Ha az embereknek lesz bőven mit enni, lesz munkájuk, és biztosak lehetnek benne, hogy a pénzük másnap is ugyanannyit ér, mint ma, és ha majd olyan kormánya lesz a népnek, amelyikről tudja, hogy az övé. […] Valaki egyszer rájött, hogy a hatalom megszerzésének ez az egyetlen módja. Nem mondhatnám, hogy nekem tetszik. A magam részéről én nevetségesnek tartom, hogy egy fajt üldözzenek. […] De ha egyszer egy rendezett és becsületes Európa megteremtésének az az ára, hogy ki kell írtani innen a zsidókat, hát akkor meg kell lennie. Kis igazságtalanság a nagy igazság érdekében. Ez az egyetlen elv, amit Európa az elvtársaktól [a kommunistáktól] tanult… mámint, hogy a cél szentesíti az eszközöket."

A másik természetesen George Orwell 1984-e, amely ugyanúgy 1948-ban jelent meg. Itt a disztópikus civilizáció lakosai a tökéletes totalitarizmus államában élnek. A hatalmon levő csoport (a „Belső Párt") egyik képviselője a regény szerencsétlen főhőse számára így mondja el a diktatúra lényegét: *„A régi civilizációk azt állították magukról, hogy a szeretetre és igazságra épültek. A miénk a gyűlöletre épül. A mi világunkban nem lesznek más érzelmek, csak a félelem, a düh, a diadalmaskodás és a megalázkodás. Minden más érzelmet ki fogunk irtani – mindent. Nem lesz hűség, csak a Párt iránt. Nem lesz szeretet, csak Nagy Testvér iránt. Nem lesz nevetés, csak a megsemmisített ellenség fölötti diadal kacaja. Nem lesz művészet, irodalom, tudomány. Ha egyszer mindenhatók vagyunk, nincs szükségünk többé tudományra. Nem lesz különbség szép és rút közt. Az élet folyamatában nem lesz semmi érdekes, semmi szórakoztató. De mindig meglesz – ezt ne felejtsd el, Winston – a hatalom mámora, amely állandóan növekedni fog, és egyre kifinomultabbá válik. S mindig, minden pillanatban meglesz a győzelem izgalma, az az érzés, hogy ellenségen taposunk, aki tehetetlen. Ha el akarod képzelni a jövőt, képzelj el egy csizmát, amely örökké egy emberi arcon tapos."*

Azonban nem csak az egyetemi katedrákon és az értelmiségi szalonok egynémelyikében bukkant föl a gondolat, hogy a két jelenség azonos gyökerű és hogy összetartoznak. Francois Furet írja a két háború közti francia értelmiségi közvélemény egy részéről: *„elbizonytalanodott a jobb- és baloldali különbségek megítélésében, és állandóan cserélődik a véleménye […] polgárellenes, kapitalizmusellenes, nagy hűhóval követeli a tervszerűséget és a nemzeti újjászületést, ingadozik a kommunizmus és a fasizmus között."*[9]

Az összefonódásra a legerősebb bizonyítékot maga Németország és a Szovjetunió szolgáltatta. Különösen a berlini munkásság meghódítása mutatta az összefonódásokat, ahol nem is egyszerűen a szavazókat és a támogatókat igyekeztek átcsábítani a nácik a kommunistáktól, hanem olyan képet akartak magukról festeni, mint akik a „proletárokért" küzdenek. Goebbels irányításával olyan ügyesen dolgoztak, hogy 1931-ben a kommunista párt egy hivatalos iratban a *„nemzetiszocialista dolgozókat"* dicsérte, és a ***„náci párt proletár támogatóit"*** *„az éhség rendszere elleni becsületes harcosoknak"* nevezték. Ezt követően 1932 novemberében

a Nemzetiszocialista Üzemi Sejtek Szervezete, közösen a Németország Kommunista Pártja által életrehívott Forradalmi Szakszervezeti Ellenzékkel, a berlini közlekedési hatósággal szemben béremelési célú sztrájkot szervezett.[10] A sztrájkról készült fotók természetesen bejárták a sajtót.

A következő esemény, amely az összefonódást immár nemzetközi szinten mutatta, természetesen a Sztálin-Hitler szövetség, közkeletű nevén a Molotov-Ribbentrop paktum volt. A paktum közismert, s a következményei is: Lengyelország lerohanása, a Baltikum megszállása és első szovjetizálása, illetve a finnországi téli háború. Kevésbé ismert a Zakopane üdülővárosában tartott titkosszolgálati konferencia, ahol a német és a szovjet szakemberek közösen vitatták meg a lengyel társadalom elleni kampányt. A két totális diktatúra összefogása a „burzsoá" világ ellen azonban nem volt tartós, jóllehet a Breszt-Litovszkban rendezett, közös győzelmi parádé ismét képi bizonyítékát adta a két eszmerendszer és állam összetartozásának.

Legvégül mindössze érdekességként kell felhívni a figyelmet arra, hogy fasiszta és nemzetiszocialista vezetők politikai pályájuk – és életük – végén ismét fölfedezték ifjúkori forradalmár énjüket. Mussolini az Olasz Szociális Köztársaság papírmasé díszletei között próbált a szocialista forradalomról beszélni; Hitler asztali beszélgetéseiben megemlítette, hogy úgymond fel kell volna szabadítani a francia munkásosztályt, hadd hajtsák végre a maguk forradalmát, és elsöpörjék a megkövült burzsoáziát; Goebbels pedig azt jegyezte föl naplójában, hogy német városokat leromboló szövetséges légibombázásoknak annyi haszna van, hogy a polgári világ épített öröksége elpusztul, és így ők, a nácik már szabadon építhetnek majd a háború után.

Mivel azonban elbuktak, nem ők állhattak neki építeni, hanem a szovjetek. Csakhogy itt a nyomokat is el kellett tüntetni. Ez történt Magyarországon is

Az 1944 végétől meginduló szovjetizálás során kisajátított nyilvánosságban, majd a kommunista párt által uralt történetírás fő vonulatában természetesen szó sem lehetett arról, hogy a nyilasoknak és a kommunistáknak bármi közük is lehetett volna egymáshoz. Sőt, a nyilasok hatalomátvételét úgy állították be, mint a Horthy-rendszer logikus folytatását.[11] A két világháború közötti polgári rendszer és a nyilaskeresztes totális kísérlet egybemosása egyébként a mai napig érezhető hagyatékkal bír. Ez nem utolsósorban az 1956-ot „fasisztának" feltűntető törekvésnek is köszönhető, amely konstrukcióban az MSZMP „decemberi tézisei" voltak az irányadóak a „Horthy-fasiszta ellenforradalomról". A korabeli kiáltványok, a megtorlás során lefolytatott perek anyagai és a feldolgozások is mintegy természetesnek véve állították, hogy a forradalomban a nyilasok is részt vettek.[12]

Jóllehet, már az 1960-as évektől megjelent a magyar történettudományban egy, a realitásokhoz közelebb álló elbeszélésmód, a nyilasok és kommunisták összefüggéséről érdemben csak a rendszerváltás után lehetett beszélni. Visszatekintve az 1930-as, 1940-es évek irodalmára és publicisztikájára, nyilvánvaló, hogy a „zöld bolsevizmus" és a „vörös bolsevizmus" közötti hasonlóság és átjárhatóság a kor-

társak számára köztudomású tény volt. De a hivatalos dokumentumokból – például a Magyar Királyi Belügyminisztérium aktáiból, vagy a háború után létrejött pártok irataiból – világosan kiderül, hogy a „rajongók" nem véletlenül ugyanazokat a célokat látták bele mindkét tömegmozgalomba.7

Zárásként álljon itt két megállapítás a polgári rendszer vádhatóságának képviselői részéről. 1939 májusában a nyilasok egyik konspiratív szervezkedésének tagjai ellen folytatott büntetőeljárásban az ügyész a következőket mondta: *„Ez a szervezkedés nagy hasonlóságot mutat a kommunista mozgalommal. A különbség csak az, hogy a baloldaliak finnyásabbak abban, hogy kiket választanak ki maguknak, míg ebben a mozgalomban szerepelnek paralitikusok, süketek és mindenféle ütődöttek, akiknek politikai egyénisége az imbecilitás határán mozog."*[13] Az imbecilitás ugyanis kaotikus időszakokban, amikor a törvény és a rend képviselői valamiért meggyengülnek, erőre kaphat, és véres eredményt hozhat. Hasonlóan fogalmazott az egyik vezető magyarországi náci, Kovarcz Emil és a Vasúti Front szervezkedésének ügyében az 1941 januárjában vádbeszédben az ügyész: *„Egy ízben [1919-ben] már alkalmunk volt látni miképpen kerülnek ki az ismeretlenség homályából a fényes eszűnek, nagyszerűnek, mindenhez értőnek kikiáltott vezérek. Ezek a vezérek, akik a rendes, békés viszonyok között érvényesülni nem tudtak, és azért nem tudtak, mert tulajdonképpen semmihez sem értettek. Ezek gyűlölik azt a társadalmat, amely nem biztosít megfelelő helyet féktelen ambíciójuknak."*[14]

JEGYZETEK / NOTES

1 Vass Henrik szerk. (1976): Munkásmozgalom-történeti Lexikon, 163. old.

2 Gurian munkáit elemzi és összefoglalja: Jan C. Behrends: Diktatur: Moderne Gewaltherrschaft zwischen Leviathan und Behemoth,In DokuPedia – Zeitgeschichte, (6.6.2012) http://docupedia.de/zg/Diktatur

3 Megjelenés: Luzern, Vita Nova Verlag, 1935. A kötet nagy figyelmet keltett a maga korában. Lásd: Francois Furet (2000): Egy illúzió múltja – esszé a 20. század kommunista ideológiájáról, Európa könyvkiadó. Budapest. 526.old.

4 Fodor Mihályné (2017): Hazugságok, szenvedélyek és illúziók – A demokratikus elképzelések illúziói a XX. században, In Klió, 2016/2. sz., 106. old.

5 Alexander Gallus (1998): A totalitarizmus eszmetörténete (Süddeutsche Zeitung), szemlézi: Valóság, 1998/7. sz., 117– 118. old. A „fegyverbirtoklási monopólium" természetesen az amerikai körülmények között értendő, hiszen ott az alkotmány biztosítja a szabad fegyverviselést.

6 Lásd: Arendt, Hannah (1951): The Origins of Totalitarianism, Schocken Books. Magyarul: A totalitarizmus gyökerei. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1992.

7 Der Fasismus in Seiner Epoch, 1963. Piper Verlag.

8 Ernst Nolte (2003): A fasizmus korszaka, XX. Század Intézet. Budapest. 55. old.

9 Francois Furet (2000): Egy illúzió múltja – esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Európa Könyvkiadó. Budapest. 358. old.

10 Uwe Klußmann: Conquering the Capital: The Ruthless Rise of the Nazis in Berlin, In Spiegel International, 29.11.2012, az interneten: https://www.spiegel.de/international/germany/how-the-nazis-succeeded-in-taking-power-in-red-berlin-a-866793.html

11 Lásd: Romsics Ignác (2012): A Horthy-rendszer jellege. Historiográfiai áttekintés. In Korunk, 2012/11.sz., illetve: Paksy Zoltán (2009): A nemzetiszocialista mozgalmak megszerveződése, párt- és regionális struktúrája Magyarországon az 1930-as években, In Múltunk 54.évf. (2009) 3. szám 202–237. old.

12 Lásd: Máthé Áron (2004): Kommunista propaganda 1956-ról: a fasizmus értelmezése és alkalmazása, In Hajagos Csaba. szerk. (2004): „A zászlót vinni kell". In memoriam Wittner Mária 1937–2022. Magyar Patrióták Közössége. Budapest.

13 Kovács Tamás szerk. (2009): Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb – Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943. Gondolat Kiadó. Budapest. 79. old.

14 Kovács (2009) 104. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Alexander Gallus (1998): A totalitarizmus eszmetörténete (Süddeutsche Zeitung), szemlézi: Valóság, 1998/7. sz.

Arendt, Hannah (1951): The Origins of Totalitarianism. Schocken Books

Ernst Nolte (2003): A fasizmus korszaka. XX. Század Intézet. Budapest.

Fodor Mihályné (2016): Hazugságok, szenvedélyek és illúziók – A demokratikus elképzelések illúziói a XX. században. In Klió, 2016/2. sz.

Francois Furet (2000): Egy illúzió múltja – esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Európa könyvkiadó. Budapest.

Jan C. Behrends (2012): Diktatur: Moderne Gewaltherrschaft zwischen Leviathan und Behemoth, In DokuPedia – Zeitgeschichte, (6.6.2012)

Kovács Tamás (szerk.) (2009): Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb – Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943. Gondolat Kiadó. Budapest.

Máthé Áron (2024): Kommunista propaganda 1956-ról: a fasizmus értelmezése és alkalmazása, In Hajagos Csaba szerk. (2024). „A zászlót vinni kell". In memoriam Wittner Mária 1937–2022. Magyar Patrióták Közössége. Budapest.

Munkásmozgalom-történeti Lexikon

Paksy Zoltán (2009): A nemzetiszocialista mozgalmak megszerveződése, párt- és regionális struktúrája Magyarországon az 1930-as években, In Múltunk 54.évf. (2009) 3. szám 202–237. old.

Romsics Ignác (2012): A Horthy-rendszer jellege. Historiográfiai áttekintés. In Korunk, 2012/11. sz

Uwe Klußmann (2012): Conquering the Capital: The Ruthless Rise of the Nazis in Berlin, In Spiegel International, 29.11.2012

Vass Henrik szerk. (1976): Munkásmozgalom-történeti Lexikon. Kossuth Kiadó. Budapest.